

A „nagy fehér bíró” öröksége Földessy Edina: *Torday Emil kongói gyűjteménye*, Néprajzi Múzeum kiadása, Budapest, 2015.

Az elmúlt években – a Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár megalapítása és folyamatos feltöltése közben – mindinkább szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy még egy olyan (nálunk!) marginális kulturális-tudományos területen is, mint az „Afrika-tanulmányok” (vagy egyszerűen csak a hazai Afrika iránti érdeklődés), mérhetetlen gazdagsággal sorjáznak az elfeledett vagy soha számba nem vett szakmai teljesítmények. S óhatatlanul és mind gyakrabban felmerült bennem a nyugtalanító gondolat: vajon jól gazdálkodunk-e – nem is oly ritkán egyetemes szintűnek érzett, vélt vagy egyértelműen annak tekinthető – kulturális, történelmi, illetve művelődéstörténeti értékeinkkel?

Ismeretes, hogy a két világháború között – a határon túlra tekintő érdeklődés beszűkülése miatt – jórészt csak az olasz–etióp háború fordította a hazai közvélemény érdeklődését Afrika, a fekete földrész felé. A Kádár-korszakban viszont helytel-közvetlenül a sajtóban, mind a tudományos életben fel-felbukkant Magyar László vagy Torday Emil neve, és továbbélt Benyovszky Móric madagaszkári királyságának a realitásokat kevésbé tükröző mítosza is. A régi magyar – közöttük afrikai – utazók (Huszthy György portai követ, Geramb Ferdinánd tábornok és trappista szerzetes, François baron de Tott [eredeti nevén: Tóth Ferenc], a Dardanellák védője, majd Egyiptomba küldött francia diplomata, valamint Dombay Lajos, Mária Terézia marokkói diplomatája) ismertté tétele jelentős részben Tardy Lajosnak köszönhető, aki az akkori Magyar Nemzetbe népszerűsítő cikkeket is írt róluk.

De alig ismert például a Dreyfus-perben elmarasztalt Valsin-Esterházy apjának, Louis Joseph Ferdinand Walsin-Esterhazynek (1807–1857) történelmi és egyúttal tudományos szereplése, aki francia állampolgárként – miután 18 évet töltött Algériában – a hadosztályparancsnokságig vitte a krími háborúban, majd onnan súlyos betegen tért vissza, és halt meg ötvenévesen. Walsin-Esterhazy két – mára francia és arab kutatók által is idézett – könyvet hagyott hátra: az egyik a korábban a törökök által leigázott Algériáról szól, míg a másik a francia gyarmatosítás évtizedeit idézi.

S az elfeledett XIX. századi utazók és kutatók nevei hosszan sorolhatók.

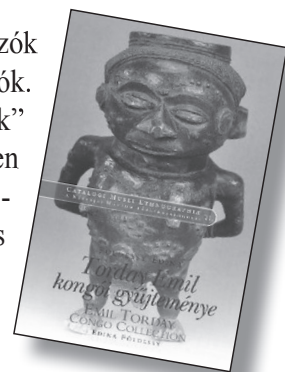
Szellemi „értékgazdálkodásunk” problémáit azonban most egyetlen jeles magyar tudós, a kiemelkedő jelentőségű Afrika-kutató, etnológus Torday Emil (1875–1931) életművének bemutatásával szeretném szemléltetni, akinek még alapvető

életrajzi adataira is csak a közelmúltban, Földessy Edina *Torday Emil kongói gyűjteménye* című könyvének köszönhetően derült fény. Magam a Torday névnek „bedőlve” erdélyi kollégákkal nyomoztattam utána. Hiszen ismert a méltatlan történet: a Nagy Háború után, ugyancsak neve alapján, birtokot ajánlottak számára Erdélyben, ha felveszi a román állampolgárságot. Amire természetesen nemet mondott, hiszen még az angol állampolgárságot sem volt hajlandó felvenni az első világháború idején, jóllehet 1910-től Nagy-Britanniában dolgozott. (E döntése miatt 1914 és 1918 között az angol hatóságok jelentősen korlátozták mozgásszabadságát.)

Torday eredeti neve azonban – az említett monográfia szerzőjének kutatómunkája nyomán – immár ismertté vált. Valójában Böhm Emil néven látta meg a napvilágot 1875. június 22-én, Böhm Lajos biztosítási hivatalnok és a Csáktornyáról származó Mannheimi Erzsébet gyermekeként. Az apa a Böhm nevet 1890-ben belügyminisztériumi engedéllyel Tordaira változtatta. (A szóvégi i y-ra való módosításának oka Földessy Edina szerint nem ismert.)

Torday fiatalon elhagyta Magyarországot; előbb Németországban, majd Belgiumban élt. Eredetileg banktisztviselő volt; kora sok más terepmunkára vállalkozó etnológusához hasonlóan autodidakta módon kezdett el foglalkozni néprajzzal és Afrikatanulmányokkal. 1900 és 1909 között három utazást tett az egykori Belga-Kongóba, először belga megbízásból, majd az angol tudományos intézmények (Royal Anthropological Institute, British Museum) támogatásával. Torday – aki londoni körökben már a saját korában is arról volt nevezetes, hogy Afrikában nem gyarmatosítóként lépett fel, hanem az afrikaiak barátjává vált – „nagy fehér bíróként” törzseket békített össze, háborúkat akadályozott meg, a kubák természetes kulturáltságú, demokratizáló újdonságokat bevezető királyával szinte örök barátságot kötött.

Mivel utolsó útja végén egy orrszarvú súlyosan megsebesítette (a sérülés nyomait egész további élete

során viselte), bármennyire is törekedett rá, nem tudott többé visszatérni szeretett Afrikájába. Élete hátralévő 22 évében viszont 8 könyvet, 40-45 tanulmányt és mintegy 50-60 kisebb cikket, ismertetést publikált. A Spencer Társaság felkérésére – nem sokkal halála előtt – elkészítette *Afrikai fajok* (*African Races*, 1930) című, kiemelkedő jelentőségű elméleti összehasonlító munkáját. Tordayt e könyve kapcsán úgy emlegetik, mint a néprajzi kartográfiai kutatások egyik legfontosabb előkészítójét. Más művei többek között olyan diszciplínák fejlődését segítették elő, mint a szóbeli és írott történelemkutatás, a történeti földrajz, a folklorisztika (vagyis a folklór irodalom és kutatása), a kulturális és társadalmi antropológia, a hagyományos vallások kutatása, az etnolingvisztika, az etnomatematika vagy az embertan. Tanulmányaira mind a mai napig sok tudós hivatkozik a világ különböző pontjain.

Torday irodalmi tevékenysége is figyelemreméltó. Angliai évei idején vállalta, hogy a két világháború között alkotó magyar író, Tormay Cécile három regényét is lefordítja angolra. Sőt, a londoni centenáriumi Petőfi Sándor-ünnepségek idején ugyancsak egyedülálló módon tett hitet magyarságáról. Amint a *Világ* című napilap 1923. évi 179. száma írja:

„Londonból jelentik, hogy Torday Emil, Londonban élő hírneves Afrika-utazó honfitársunk, az utolsó órában vállalkozott a rendkívül kényes irodalmi feladatra, hogy lefordítson néhányat Petőfi verseiből. A régi fordítások ugyanis nem voltak elég zengzetségek, s az angol művésznő, akit felszólítottak elszavalásukra, új fordítást kért. Torday nemes költői érzéssel oldotta meg a feladatot.” (*A Talpra magyar és a Szeptember végén* fordítása azután el is készült.)

De Tordaynak a szóbeli folklór mint irodalom iránti érdeklődése is tetten érhető különféle gyűjtési adalékokat közreadó munkáiban. Számos énekszöveg mellett egy kisebb kötetre való mesét is gyűjtött. E szövegeket megtalálhatjuk Halász Gyula 1924-ben kiadott népszerűsítő válogatásában (*Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*), valamint a Bodrogi Tibor és Karig Sára által 1962-ben összeállított igényes afrikai folklór-panorámában, amelynek címe: *A csillagok szíve. Afrikai mesék*.

*

Torday Emil nyugat-európai elismertsége az utóbbi évtizedekben töretlen volt. Csak egyetlen példa: John Mack, a British Museum egykori muzeológusa (ma egy angol egyetem professzora) kezdeményezésére 1990-ben egy nagyjelentőségű kiállítás megrendezésére került sor Torday gazdag néprajzi gyűjtéséből, amely a kutató életművének valóságos reneszánszát indította el. De Torday recepciója az elmúlt időszakban Magyarországon is megélenkült. Elegendő csak azokra a tényfeltáró és összegző tanulmányokra gondolni, amelyeket Kubassek János, a Földrajzi Múzeum igazgatója írt. Régi Tamás néprajztudós régi és új magyar kutatók afrikai fotóiból állított össze kiállítási anyagot a Történeti Múzeumban, és ezen számos híres Torday-fotó is szerepelt. Egyedülállóan fontosnak számít e sorban Szilasi Ildikó jelentős figyelmet keltő expedíciója Kongóba, majd az egész országot bemutató kiállítása, végül a jeles fotóművésszel, Lóránt Attilával együtt készített gyönyörű albuma (*100 év azonosság, 100 év változás: Torday Emil nyomában Kongóban*).

Földessy Edina monografikus albuma Torday Magyarországnak juttatott és ma a Néprajzi Múzeumban őrzött gazdag gyűjteményrészét dolgozza fel. A kötet a közel félezer tárgyból mintegy százat mutat be kitűnő fotókon, részletes magyarázatokkal. De legalább ilyen értékes a két nyelven közreadott alapos bevezető, amely Torday életrajzára, afrikai érdeklődése kialakulására, útjaira, londoni kutatói évtizedeire és természetesen az itthon, illetve a világ több helyén őrzött gyűjteményeire is kitér.

Földessy Edina kötete úttörő vállalkozás, hiszen a világhírű Torday-gyűjtemény anyagából korábban a British Museum sem adott ki önálló albumot. Ám a Torday-kutatásnak még komoly adósságai vannak – idehaza is. A talán a legnagyobb magyar afrikanistának tekinthető tudós három francia és három angol nyelvű munkáját is ki kellene adni végre magyar nyelven. Legjelentősebb írásait (amelyek olyan kényes kérdésekre is kitérnek, mint az emberevés, a mérgepróba vagy a szexualitás) kétnyelvű kötetben is érdemes lenne megjelentetni. Jómagam hosszú évek óta szorgalmazom egy Torday Emil munkásságával foglalkozó nemzetközi konferencia megrendezését, sajnos, nem sok sikerrel.

Biernaczky Szilárd